

sociologie in de nieuwe tijd. marxreceptie in nederland rond de eeuwwisseling

Marianne Grunell

"Aan de stand en de strijd der meningen, aan de vooruitgang van het socialisme onder het nadrukkelijk predicaat van 'wetenschappelijk' heeft "De Nieuwe Tijd" haar betekenis ontleend. In de 'contekst' van de wetenschappelijke ontwikkeling op dit terrein moet haar arbeid beschouwd en haar streven begrepen worden..."

De Jong, p. 74-75.

Inleiding

In dit artikel wil ik een beeld geven van de kontekst van de sociologie in *De Nieuwe Tijd* (1). *De Nieuwe Tijd* was een wetenschappelijk en socialistisch maandblad dat van 1896 tot 1921 verscheen en sterke banden had met de Sociaal Democratie (de SDAP) en later het kommunisme (de SDP) in Nederland.

Er is tot op heden weinig aandacht besteed aan de sociale wetenschap in het blad *De Nieuwe Tijd* (2). Daarom moet dit artikel gezien worden als een soort 'ontsluiting' van het blad. Dit betekent dat verschillende relevante bijdragen aan de sociale wetenschap hier slechts zullen worden aangestipt, terwijl voor vele geldt dat zij op zich al een onderzoek waard zijn. Bovendien moet er rekening mee worden gehouden dat ik me bij dit onderzoek heb laten leiden door mijn eigen belangstelling -de relatie marxisme - sociologie- en daarbij de anekdote niet uit de weg ben gegaan. Ook is het belangrijk om te weten dat ik schrijf vanuit het perspectief van *De Nieuwe Tijd*; tegenstanders zullen daardoor eenzijdig -door 'de bril' van de redactie van het blad- behandeld worden. Ondanks deze beperkingen hoop ik dat dit artikel de lezers en lezeressen zal stimuleren tot diepgaander onderzoek naar deze belangrijke wetenschappelijke benadering van de maatschappelijke werkelijkheid rond 1900.

In dit artikel zal ik ingaan op het karakter van *De Nieuwe Tijd* en het blad plaatsen binnen het socialisme in Europa. Verder zal ik de tegenstellingen binnen de Sociaal Democratische Arbeiderspartij en later binnen de Communistische Internationale schetsen. Het artikel wordt afgesloten met enige opvattingen over de relatie theorie-praktijk, zoals die geformuleerd zijn door de redactie van *De Nieuwe Tijd*.

Het karakter van het blad en de redactie

In 1896 nam het kongres van de toen twee jaar oude SDAP het besluit om een tijdschrift op te richten, waarin het socialisme op wetenschappelijke wijze voor de meer ontwikkelde partijgenoten en andere lezers werd behandeld. Het kongres vond dat dit in het propagandablād van Troelstra, het weekblad *De Sociaal Democraat* niet "behoorde" (1). Hiermee was de weg geopend om, zoals van de Goes, één van de oprichters van de SDAP, het in het "Vooraf" bij de eerste jaargang formuleerde: de beginselen van de Sociaal Democratie "...), vrij van alle bijmengsels: anarchie, radikalisme, staats-socialisme enz" te propageren (2).

Positief omschreven, zag het programma van *De Nieuwe Tijd* voor van der Goes er veel omvattender uit; "Wat wij in 'De Nieuwe Tijd' zullen trachten te geven, is een overzicht van de politieke en economische ontwikkelingsgeschiedenis van onzen tijd; de gebeurtenissen, de ideeën en de gevoelens. Alles werkt samen om de socialistische maatschappij de verwezenlijken, en alles heeft daarom betrekking op ons programma, op onze kritiek op de bestaande, op onze verwachting van de komende maatschappij, en op onze taktiek als maatschappelijke klasse" (3). Deze taakomschrijving wijst de richting waarin we de specifieke bijdrage aan de sociale wetenschap van *De Nieuwe Tijd* moeten zoeken: vanuit een expliciet omschreven uitgangspunt, wordt de sociale werkelijkheid begrepen en dit begrip zal een bijdrage moeten leveren aan de verwezenlijking van het socialisme.

De naam van het blad *De Nieuwe Tijd* was niet nieuw. Natuurlijk verwees zij naar het partijblad *Die Neue Zeit* van de Duitse zusterpartij. Maar zelfs in Nederland was de naam niet nieuw; toen het dagblad *de Sneeker Courant* met hoofdredakteur Troelstra naar Amsterdam verhuisde, werd het een weekblad en was de naam inmiddels veranderd in *De Nieuwe Tijd*. Van der Goes was medewerker aan beide bladen. Nadat Troelstra moeilijkheden met de uitgever Poutsma over organisatorische zaken en meningverschillen met van der Goes kreeg over hun houding t.o.v. de Sociaal Democratische Bond, onder leiding van Domela Nieuwenhuis, verhuisde Troelstra naar Utrecht en werd het blad opgeheven (4).

Ondanks het feit dat *De Nieuwe Tijd* door een besluit van de partij was ontstaan, is het blad nooit financieel van de partij afhankelijk geweest. Het was de bedoeling van de uitgever Poutsma, later Fortuyn, het blad aan de partij over te dragen als het geen verlies meer leed. Dit, omdat de uitgever de partij deze financiële last niet aan wilde doen. Het blad heeft waarschijnlijk altijd met verlies gewerkt, maar dit is moeilijk te achterhalen, omdat over de eerste jaren geen financiële stukken zijn te vinden. De tekorten werden over de financieel meest draagkrachtige redacteuren omgeslagen (5), en artikelen werden meestal niet gehonoreerd. (5a)

Ook over het lezerspubliek is weinig bekend. Uit de losse opmerkingen is echter, met enige zekerheid, wel op te maken dat

het blad nauwelijks door arbeiders gelezen werd. Van Ravesteyn noemt *De Nieuwe Tijd* te theoretisch en te duur, waardoor het de belangstelling van de arbeiders voor de marxistische theorie niet kon wekken (6). Ook de Wolff wijst erop dat het blad "nagenoeg niet" door arbeiders werd gelezen (7).

Hoewel het wel eens gebeurde dat een redakteur zich vergaloppeerde en "het proletariaat" direkt in *De Nieuwe Tijd* toesprak, is het de vraag of dit bij de opzet van het blad bedoeld was. Van der Goes schreef immers bij de oprichting dat *De Nieuwe Tijd* het socialisme in artikelen van, expliciet omschreven, wetenschappelijke aard voor "de meer ontwikkelde partijgenoten en andere lezers" wilde behandelen (8). Over arbeiders wordt hier met geen woord gesproken. De vraag blijft onbeantwoord of het bereiken van de arbeiders als een doelstelling en daarmee als een probleem werd ervaren. Hierbij moeten we niet vergeten dat *De Sociaal Demokraat*, geleid door Troelstra al bestond en dat de twee jaar tevoren opgerichte partij door tegenstanders vaak spottend de Studenten, Dominees, en Advokaten partij werd genoemd.

In de eerste jaargang reeds kondigde van der Goes impliciet de komst aan van drie kunstenaars, die later met hem de redactie van het blad zouden voeren. "Wij zouden gaarne in het maandschrift plaats geven aan kunstenaars, die door de arbeidersbeweging worden aangetrokken, om tot ons lezerspubliek te spelen" (9). Het waren Henriette Roland Holst, Herman Gorter en Herman Heyermans. De twee eersten waren, gelijk met Wibaut, onder invloed van van der Goes in 1897 lid van de SDAP geworden (10).

Hoewel in de eerste twee jaargangen geen redactie wordt genoemd, kun je toch wel uit het voorwoord bij de eerste jaargang afleiden dat van der Goes het blad redigeerde. Op het voorblad bij de derde jaargang prijken de vier bovengenoemde namen. Voor de vierde tot de zesde jaargang tekende het driemanschap Henriette Roland Holst, Frank van der Goes en Herman Gorter. Herman Heyermans was enige tijd niet meer welkom, omdat er meningsverschillen binnen de redactie over de taak van *De Nieuwe Tijd* waren ontstaan. Heyermans, daarbij gesteund door Troelstra zag het blad als een middel tot popularisatie van de theorie, en dit was tegengesteld aan de mening van de andere redakteuren. Hierna startte Heyermans met *De Jonge Gids*, waarin hij zich vooral met kunst en literatuur wilde bezighouden (11). Na mislukte fusiebesprekingen in 1901 -beide bladen kwamen steeds meer op elkaars terrein- werd *De Jonge Gids* opgeheven. Een jaar daarvoor, in 1902, was Piet Wiedijk, schrijvend onder het pseudoniem J. Saks al toegetreden. Deze vijf, vanaf 1907 door Wibaut bijgestaan, redigeerden het blad tot 1913. In 1914 heeft Wiedijk de redactie weer verlaten, en hij wordt in 1916 gevolgd door van der Goes, Wibaut en Heyermans. Anton Pannekoek is dan toegetreden, terwijl Gorter in 1917 zijn plaats heeft ingeruild voor van Ravesteyn. Dit driemanschap -Henriette Roland Holst, Anton Pannekoek en Willem van Ravesteyn vormt de

redactie tot het blad in 1921 werd opgeheven.

Achter deze saai opsomming van redaktiesamenstelling en -wisseling gaat de geschiedenis van het blad en haar relatie tot de socialistische, en later kommunistische partij schuil. Als we het rijtje namen afgaan, zien we dat met uitzondering van misschien Heyermans allen intellectuelen waren van burgerlijke afkomst. Hun theoretische geschooldheid in onder andere het marxisme maakte hen "prêts" voor het blad, maar zorgde er tevens voor dat ze een specifieke positie innamen in de socialistische partij. Zij wilden een poging doen de praktisch politieke zaken wetenschappelijk, d.w.z. vanuit het historisch materialisme te beoordelen. Dit leidde op den duur tot meningsverschillen met partijleden, die minder ingevoerd waren in "de theorie", theorie ook minder noodzakelijk achtten bij het bedrijven van politiek. Het is aannemelijk dat de zogenaamde practici de ellende van het proletariaat, zoals zij die zelf ervaren hadden of om zich heen gezien hadden voldoende achtten om te weten welke politiek in het belang van de arbeidersklasse was.

Dit verschil in benadering van de relatie theorie en praktijk uitte zich in het konflikt tussen degenen die de dagelijkse arbeid, zoals de strijd voor loonsverhogingen, werktijdverkorting enz. van belang achtten in het licht van een bewustmakingsproces dat tot de uiteindelijke revolutie moest leiden en degenen die deze arbeid op zich een waarde kenden. Dit verschil in relatieve nadruk spitste zich in de loop der jaren in praktisch politieke zaken toe tot een tegenstelling. Een tegenstelling, niet alleen tussen meningen, maar ook tussen personen (11a). Hieruit volgde dat het kongres van de partij in 1906 de uitspraak deed -de eenheid van de partij was in het geding- dat zij deze kritiek schadelijk voor de partij achtte. De redakteuren van *De Nieuwe Tijd* reageerden -de vrijheid van meningsuiting was immers geschaad- door het weigeren van functies binnen de partij. Na een jaar "staken" zegde Henriette Roland Holst namens de groep toe in het vervolg rekening te zullen houden met zakelijke kritiek.

Met uitzondering van Gorter stelden ze zich weer beschikbaar voor partij-functies. Wibaut schreef later in zijn memoires: "Van de zijde van de 'Nieuwe-Tijd-Groep', werden in het belang der partij offers gebracht" (12).

Voor van Ravesteyn, Wijnkoop en Ceton waren dergelijke offers te groot. Zij richtten het blad *De Tribune* op. In 1909, toen de partijmeerderheid hen het zwijgen wilde opleggen, na het verschijnen van harde kritiek op Troelstra, vertikten ze dat. (13). Hun roeyement en de oprichting van de SDP volgden. Gorter en Wiedijk gingen als enige Nieuwe Tijders mee. Henriette Roland Holst en Wibaut daarentegen redigeerden *Het weekblad*. Dit was als kompromis ter vervanging van *De Tribune*, als bijlage bij het dagblad *Het Volk* op het kongres voorgesteld, en afgevoerd door de oppositionelen.

Door deze afsplitsing was de redactie in partijpolitieke zin volkomen heterogeen samengesteld. In een redaktieverklaring werd duidelijk gemaakt dat de redactie zich niet meer aan de SDAP, als partij, gebonden achtte, maar algemeen theoretische of praktische kwesties, die voor de gehele sociaaldemocratie van belang waren, wilde bespreken en interne partijkwesties aan de eigen partijorganen wilde overlaten. Vanaf 1909 tot 1914 vonden er geen redaktievergaderingen meer plaats; samenwerking tussen beide fracties binnen de redactie was niet meer mogelijk. "De hoop dat het nog eenmaal, op welke wijze dan ook, tot hereeniging der gescheiden marxisten zou komen, was de voornaamste faktor die de redacteuren bewoog het (het blad, M.G.) op de been te houden door geestelijken of anderen steun" schreef Henriette Roland Holst later in *De Nieuwe Tijd* (14).

Een jaar na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was de kritiek van de SDPers op de politiek van de SDAP zo scherp geworden, dat alle SDAPers -van der Goes, Wibaut en Heyermans- besloten de redactie te verlaten. Niet veel later werd als redactie hierop de *Socialistische Gids*, het wetenschappelijk maandblad van de SDAP opgericht. Henriette Roland Holst was toen inmiddels uit de SDAP en met het door haar opgerichte Revolutionair Socialistisch Verbond, toegetreden tot de SDP. Henriette Roland Holst, Herman Gorter en Anton Pannekoek, alle drie SDPers, vormden nu de redactie van *De Nieuwe Tijd*. In hun redaktieverklaring tekenden zij de politieke situatie scherp, maar ook "radikalistisch": de tegenstelling tussen de arbeiderspartijen was nog groter geworden. De imperialistische oorlog had een crisis in de arbeidersbeweging veroorzaakt. "De tegenstelling tusschen de nationaal-opportunistische en de internationaal-revolutionaire richting is feller geworden dan ooit te voren. De eerste, die reeds lang toenadering tot de bourgeoisie zocht, heeft nu door de politiek van den Godsvrede geheel en al den klassenstrijd opgegeven en wordt daarmee openlijk steeds meer tot een burgerlijke partij, die alleen voor kleine verbeteringen strijdt, maar in de groote hoofdzaken het imperialisme der bezittende klasse ondersteunt" (15). De redactie sprak zich uit voor de internationaal-revolutionaire richting en tegen de nationaal-opportunistische richting. Door deze keuze veranderde tegelijk de taak van *De Nieuwe Tijd*. Het blad zou nu het maandschrift zijn van het revolutionaire marxisme in Nederland, dat tot taak had het theoretisch ondersteunen van de klassenstrijd van het proletariaat door de wetenschap van het marxisme. En vooral het imperialisme zou hierbij aandacht krijgen (16).

In 1919 waren er opnieuw politieke moeilijkheden, die het verschijnen van *De Nieuwe Tijd* er niet makkelijker op maakten. De Duitse Kommunistische Arbeiders Partij, waarin Pannekoek en Gorter als theoretici een belangrijke rol speelden, was na een tijdlang oppositie gevoerd te hebben, uit de Communistische Internationale getreden. Van Ravesteyn en Pannekoek kwamen, door deze ontwikkeling zo scherp tegenover elkaar te staan, dat

Henriette Roland Holst de verantwoordelijkheid van de redactie alleen op zich moest nemen. Er vonden twee bijeenkomsten plaats met het partijbestuur van de nederlandse Communistische Partij, vroeger de SDP. Maar toen Pannekoek en Roland Holst weigerden akko te gaan met het door de CP voorgestelde controle en Roland Holst en het partijbestuur het voorstel dat *De Nieuwe Tijd* een onafhankelijk blad zou blijven onder redactie van Henriette Roland Holst afwezen, was het na 26 jaar met het blad gedaan (17).

De plaats van het blad binnen het Europese socialisme

Hoewel *De Nieuwe Tijd* financieel niet afhankelijk was van de SDAP, en in die zin geen partijblad was, stond de redactie in de beginjaren positief tegenover de socialistische beginselen zoals die uitgedragen werden door de SDAP. Niet zo verwonderlijk, als je bedenkt dat van der Goes één van de "twaalf apostelen" was die de SDAP in 1894 oprichtten. Hij was feitelijk zelfs de initiatiefnemer (1).

Zoals bekend, werd de SDAP opgericht, omdat de SDB zich steeds anarchistischer opstelde. Dit betekende onder andere -iets waar de eerste SDAPers zich zeer tegen keerden- een steeds apathischer houding ten opzichte van de kiesrechtstrijd, zelfs een afkeer van het parlement (2). Van der Goes verwoordde dit anti-anarchisme in het "Vooraf" bij de eerste jaargang: het sociaal democratische beginsel moest vlekkeloos worden gehouden, wat onder meer betekende "vrij van anarchistische smet". We moeten niet vergeten dat ook persoonlijke kwesties in de voorafgaande jaren nu niet bepaald wederzijdse sympathie hadden doen ontstaan; van der Goes was geroyeerd als lid van de SDB en Troelstra was afgewezen als betaald -zoals hij gevraagd had- redakteur van *Recht voor Allen*. Ook de invloed van de tegenstelling tussen Domela Nieuwenhuis en de leiders van de Duitse SPD moet hier niet onvermeld blijven.

Deze negatieve houding t.o.v. het anarchisme van de eerste sociaal democraten kwam in *De Nieuwe Tijd* tot uiting in journalistieke belangstelling voor het parlement, anderzijds uitte het zich in het kritisch volgen van akties en publikaties van de anarchisten. Zo werd bijvoorbeeld Domela Nieuwenhuis' bewerking van *Het Kapitaal* bekritiseerd. Niet alleen werd hem onbegrip verweten -Nieuwenhuis zou waarde en ruilwaarde niet hebben onderscheiden-, maar ook werd hem plagiaat onder de neus gewreven (3).

Deze afkeer van het anarchisme kwam echter niet alleen voort uit persoonlijke ervaringen; ook was er de invloed van het Fabianisme in terug te vinden. Deze uit Engeland geïmporteerde socialistische stroming zag de komst van het socialisme als een onvermijdelijk gebeuren. Omdat geweld ongepast geacht werd, pleitten de Fabians voor een geleidelijke overgang naar het socialisme, b.v. via het kiesrecht. De omvorming van de staat -niet de vernietiging- speelde in deze theorie een belangrijke rol. Het waren vooral intellectuelen, zoals bijvoorbeeld

Bernard Shaw, die het Fabianisme aanhingen en er propaganda voor maakten (3a).

Wibaut vertaalde, op aandringen van van der Goes, *De Fabian Essays in Socialism*. (4). Hij zou i.t.t. de anderen zijn hele leven sterk onder de invloed van dit Fabianisme blijven. (5). Henriette Roland Holst en Herman Gorter vertaalden het werk van William Morris, wiens dood in 1896 door Henri Polak in *De Nieuwe Tijd* werd herdacht. Morris' *News from nowhere* noemde hij een onvergetelijk boek (6). In dit memoriam haakte hij in op een toen actuele discussie tussen onder andere van der Goes en van Deysssel in *De Kroniek* over kunst en socialisme. Van Deysssel poneerde de stelling dat kunst en socialisme niet samen gingen, want -zo beargumenteerde hij- hij kende geen kunstenaars die tevens het socialisme een goed hart toedroegen. Voor Polak een reden te veronderstellen dat van Deysssel William Morris niet kende (7).

Piet Wiedijk schreef in 1904, bij het tienjarig bestaan van de SDAP in *De Nieuwe Tijd* over die jaren: "Wij waren geen van allen meer marxist, dan met het feit bestaanbaar is, dat wij halve of kwart Fabians waren; wij waren allen min of meer doortrokken van den geest van het engelsche socialisme, al zwoeren wij bij het duitsche alleen" (8). Wiedijk onderkende hiermee een andere buitenlandse invloed, die jarenlang mede het karakter van *De Nieuwe Tijd* bepaalde. Dat de Duitse Sociaal Democratie zeer bewust als voorloper en als voorbeeld werd gekozen, blijkt wel als de SDAP in navolging van de Duitse SPD het Erfurter-program als partijprogramma aanvaardt. Dit in tegenstelling tot de SDB, die het program van Gotha aanhield (8a).

De invloed van de persoon Karl Kautsky, naast Eduard Bernstein de grote theoreticus van de Duitse sociaal democratie in die jaren, uitte zich in *De Nieuwe Tijd* in ettelijke vertalingen van zijn werk (9). Later zal hij zelfs bij meningsverschillen in de Nederlandse partij over het wel of niet steunen van landarbeiders d.m.v. gronduitgave, gevraagd worden zijn mening in *De Nieuwe Tijd* uit een te zetten. Toen Kautsky zich tegen de opvattingen van Bernstein, zoals neergelegd in *Die Voraussetzungen des Socialismus* keerde, schreef van der Goes met instemming over Kautsky's publikatie, en met verbazing over die van Bernstein.

Met Kautsky deelden de intellektuelen in de SDAP hun belangstelling voor het werk van Darwin. Voor van der Goes en Cornelis Huygens, evenals voor Kautsky, liep de weg naar Marx via Darwin. Van der Goes' *Organische ontwikkeling der maatschappij* uit 1894 en het boekje van Huygens *Marx - Darwin* uit 1901 geven dit aan. Het boekje van Huygens was eerder als serie in *De Nieuwe Tijd* verschenen. Dat dit onderwerp niet alleen veel belangstelling genoot, maar ook nog in 1909 als belangwekkend werd ervaren, blijkt uit de volgende anekdote. Toen de SDP net was opgericht, en de tegenstellingen tussen SDAP en SDP bijzonder scherp waren, sprak Herman Gorter, een van de oprichters van de SDP, in

Amsterdam op een scholingsavond. De zaal, stampvol met SDAPers, was vol aandacht toen Gorter sprak over de evolutiegedachte, die Darwin met Marx verbindt. Gorter was na afloop van de scholing zo opgetogen over het enthousiasme van de toehoorders, dat hij de Wolff bedankte voor diens initiatief voor deze avond, waaruit bleek dat de arbeiders voor zo'n onderwerp die avond een socialistische eenheid hadden geschapen (10).

Een andere Duitser, wiens geschriften door de Nederlandse sociaal democratische intellectuelen met belangstelling en instemming werden gelezen, was Joseph Dietzgen. Deze handwerker en autodidakt had een filosofie ontwikkeld, die aansloot bij marxistische denkbeelden. In navolging van Marx, die waardering had voor het werk van Dietzgen, toonden in Nederland Henriëtte Roland Holst, Herman Gorter en Anton Pannekoek hun waardering door zijn werk te vertalen, in te leiden enz. Roland Holst schreef een boek over Dietzgen (11) en Gorter vertaalde zijn hoofdwerk, *Het wezen van de menselijke hoofdarbeid*. Beide publikaties verschenen als serie in *De Nieuwe Tijd*. Pannekoek verzorgde een driedelige Duitse editie van het werk van Dietzgen en schreef er een inleiding bij.

In *De Nieuwe Tijd* schreef Pannekoek: "Eene grondige studie van de geschriften van Dietzgen zelfe is eene onvermijdelijke noodzakelijkheid voor ieder, die de filosofische grondslagen van het Marxisme, van de proletarische levensbeschouwing wil leeren kennen" (12). Als verklaring voor deze belangstelling voor de filosofie van Dietzgen, noemt Harmson dat "(...) het vroege filosofische werk van Marx en Engelse rond 1900 nog onbekend was en er toch een sterke behoefte bestond aan een wereldbeschouwelijke achtergrond, (...)" (13). Maar "Als het dialectisch materialisme ook in Nederland doordringt raakt de al wat naar de achtergrond verschoven Dietzgen hier geheel in vergetelheid (14).

Na 1900 gingen Gorter, Pannekoek en Roland Holst zich -in discussie met linkse SDPers als Luxembourg en Liebknecht- afzetten tegen het parlementarisme van de SDAP. Zij vroegen nu ook aandacht voor niet-parlementaire strijdvormen. Zoals wel meer bij een discussie, verabsoluteren de opponenten elkaars mening. Zo zouden bovengenoemde drie zich alleen nog voor massaakties uitspreken, terwijl hun opponenten, de zogenaamde parlementairen als Schaper, Vliegen en in mindere mate Troelstra zich alleen nog in de parlementaire weg naar het socialisme zouden kunnen vinden. Gorter schreef later in een brief aan Kautsky dat dit geenzins zijn bedoeling was geweest, dat hij wel degelijk dacht in termen van en..en (14).

Pannekoek, die van 1905 tot 1914 les gaf in Duitsland aan de partijschool van de SPD, bleef aandacht vragen voor de subjectieve kant van het revolutionair proces. Hij kwam daarin steeds meer tegenover Kautsky te staan, die de objectieve dynamiek van de produktiekrachten voldoende achtte voor een revolutionaire omwenteling (15). Rosa Luxembourg, eens fervent voorvechtster van het belang van massaakties in het revolutionair proces,

ruilde dit standpunt later in voor een meer historisch fatalistisch standpunt, aldus Henriette Roland Holst (16).

Later zouden de opvattingen van Pannekoek en Gorter botsen met die van Lenin en de Communistische Internationale. Niet alleen botsten hun opvattingen over de rol van de massa's -demokratie van onderop versus Lenin's opvattingen van de revolutionaire voorhoede. Maar ook Gorter's mening over de solidariteit en aanmerking van het internationale proletariaat was naar uitwerking tegengesteld aan Lenin's verdediging van de nationale bevrijdingsoorlog (17).

De richtlijnen van de Communistische Internationale en het uittreden van de KAPO uit de Internationale, maakten, zoals we gezien hebben, een einde aan het bestaan van het blad *De Nieuwe Tijd*.

De tegenstellingen binnen de SDAP en de politieke situatie

Na bovenstaande globale plaatsing van het blad en haar redactie, zullen in dit hoofdstuk de politieke tegenstellingen, die min of meer voortvloeien uit de eerder genoemde stellingnames, worden uitgewerkt. Voor deze tegenstellingen vormde *De Nieuwe Tijd* een soort ontmoetingsplaats. Tevens zal deze schets als een soort kapstok dienen voor een wat algemener beeld van de Nederlandse politieke situatie van 1900 tot 1920.

De eerste jaren van de SDAP werden gekenmerkt door een grote mate van eensgezindheid. De partij was niet groot -bij de oprichting 40 leden- en zette al haar krachten in voor het algemeen kiesrecht. Maar zo rond 1900 begonnen zich meningsverschillen af te tekenen, die beginnend bij onderdelen van het partijprogramma -de landbouwkwestie en de schoolkwestie-, successievelijk de gehele tactiek van de partij in de discussie betrokken -eerst bij de spoorwegstaking en daarna bij de herstemmingen. De meningsverschillen rond de landbouwkwestie spitsten zich in 1901 toe. Troelstra stelde voor, uitgaande van een toenemende concentratie in de landbouw gemeenten onteigeningsrechten toe te kennen om de arme boeren op die gronden landbouwkoöperaties te laten stichten. Nadat het kongres van de partij dit af had gewezen, stelde hij voor gemeenten onteigeningsrechten te geven om dan de landarbeiders grond in pacht te kunnen geven. Op instigatie van Gorter, keerde Kautsky zich hier tegen. Gorter zelf was ook tegen, want, zo stelde hij, kleine kapitalisten maken kon toch niet de bedoeling zijn van een arbeiderspartij. Ook Pannekoek en Roland Holst mengden zich in de discussie, die in *De Nieuwe Tijd* tot uiting kwam in ettelijke artikelen (1).

De partij stelde een commissie in, waar Troelstra en Gorter zitting in namen, en in 1905 adviseerde deze commissie eenstemmig het voorstel uit de landbouwparagraaf te schappen. Over het wel of niet aanwezig zijn van een concentratietendens in de landbouw bereikte men echter geen overeenstemming.

De schoolkwestie spitte zich toe op de vraag of er wel of niet subsidie moest worden toegekend aan het bijzonder onderwijs. Troelstra en de meerderheid van de SDAP vonden van wel, uit vrees voor een stroom van kritiek die zij verwachtten, en die de aandacht voor de klassesstrijd zou afleiden. Gorter, Roland Holst, Wiedijk en Ceton waren het hier niet mee eens. Opnieuw is de weerslag van dit meningsverschil in *De Nieuwe Tijd* terug te vinden

In dezelfde jaargang (1902) werd ingegaan op een discussie in *Die Neue Zeit* over de massastaking. Het centrale punt waar Luxembourg, van der Velde, Vliegen, Gorter en anderen zich over bogen, was de vraag of de socialistische partij alleen de parlementaire weg moesten steunen of ook andere wegen als de algemene staking moesten steunen om te komen tot een socialistische maatschappij.

In 1903 werd zo'n massastaking in Nederland werkelijkheid in de vorm van de algemene spoorwegstaking. Opnieuw stonden Gorter en de zijnen tegenover partijleider Troelstra, die verweten werd zich weifelend te hebben opgesteld. Een houding, die hem trouwens ook door de rechterzijde van de partij werd kwalijk genomen. Alleen konkludeerde bijvoorbeeld Vliegen dat de algemene of politieke staking geen middel was naast de parlementaire weg, terwijl Gorter, Roland Holst, van der Goes en Pannekoek de politieke staking juist herwaarderden (3).

Bij de Herstemmingen in 1905 ging het erom dat het partijbestuur bij herstemming van kandidaten voor de Tweede Kamer opriep op liberalen te stemmen, die zich voor het algemeen kiesrecht uitspraken. Dit besluit werd genomen na heftige discussies in de partij; de minderheid stelde zich namelijk op het standpunt dat iedere kandidaat gesteund moest worden, die zich tegenover de, door de arbeiders gehate, Anti Revolutionair Kuiper opstelde.

Henriette Roland Holst schrijft over die periode niet zonder bitterheid: "(...) van toen aan werd 'de Nieuwe Tijd' het orgaan eener minderheid in de SDAP die den politieken strijd wilde voeren volgens marxistisch beginsel, niet in de eerste plaats lettend op oogenblikkelijk succes maar op de bewustmaking der geheele arbeidersklasse en de verhooging van haar strijdvaardigheid" (4).

De weifelende houding van Troelstra bij de spoorwegstaking, was voor het partijbestuur aanleiding om hem niet te kiezen als hoofdredakteur van het dagblad *Het Volk* (5). De voorkeur werd uitgesproken voor de uitgewogen persoon van P.L. Tak die echter geenszins tot de linkervleugel van de partij behoorde. Toen Troelstra daarna als partijbestuurder terugtrad na een konflikt tussen partijbestuur en kamerfractie, waarvan hij deel uitmaakte, voelde hij zijn positie als partij leider steeds meer aangetast (6).

Waarschijnlijk was het vooral deze angst, die Troelstra deed kiezen voor de zijde van de reformisten, op dat hij sterk ge-

noeg zou staan om de Nieuwe Tijd-groep te breken. "Het eenheidsfront Troelstra - Vliegen - Schaper is dan een feit geworden (7). Vlak voor het kongres te Utrecht heeft Troelstra zijn brochure "Inzake partijleiding" geschreven. Hierin spuwde hij zijn gal over de behandeling van zijn persoon en stelde hij de positie van *De Nieuwe Tijd* aan de orde. Eén van de konklusies, die door het kongres te Utrecht, na heel wat heen en weer gediskussieer, wordt genomen was dat de eenheid in de partij gehandhaafd moest blijven. "Overwegende dat de partij bestaat uit verschillende elementen, waarvan sommige meer den nadruk leggen op de theoretische en principieele propaganda, terwijl anderen hunne werkzaamheid meer hoofdzakelijk richten op de aktie voor direkte hervormingen en op de omzetting der werkelijkheid in de richting van ons beginsel; overwegende dat deze elementen beide even noodzakelijk zijn voor de emancipatie van het proletariaat, dat zij elkander dus behooren aan te vullen en met elkander in goede kameraadschap dienen samen te werken; verklaart zicht tegen elk streven, om deze noodzakelijke uitingen der socialistische beweging met elkander in tegenspraak te brengen, de beteekenis der eene eenzijdig ten koste der andere te overdrijven en aldus de eenheid der partij de ondermijnen (8).

Maar tevens deed het kongres de uitspraak dat zij het betreurde dat er misbruik van de vrijheid van kritiek werd gemaakt. Gorter, van der Goes en Roland Holst voelden zich aangesproken, in *De Nieuwe Tijd* van 1906 verscheen hun reaktie: wij zullen de vrijheid van kritiek blijven eisen en handhaven. Daarnaast weigerden zij een jaar elke funktie binnen de partij, met het gevolg dat Troelstra van plan was de positie van *De Nieuwe Tijd* te veranderen, het tot partijblad te maken, bleef de situatie toch zoals die was: financieel onafhankelijk van de partij.

Tijdens het volgende kongres te Haarlem in 1907 namen de Nieuwe Tijders, met uitzondering van Gorter, hun weigering om funkties in de partij op zich te nemen terug. Ook besloot van der Goes zijn brochure "Verkeerde Partijleiding", een reaktie op de brochure van Troelstra niet op grote schaal op het kongres te verspreiden. Henriette Roland Holst verklaarde namens de groep dat zij, hoewel hun algemene kritiek handhavend, in de toekomst rekening zouden houden met de zakelijke kritiek van Troelstra.

De Tribune, die toen werd opgericht, werd vanaf dat moment het centrum, van waaruit de partijleiding met zware kritiek werd bestookt. In de eerste jaren werkte geen enkele Nieuw Tijder, met uitzondering van Gorter, mee aan het nieuwe blad. Van Ravesteyn schreef later dat de teleurstelling over de verzoening van Haarlem een nieuwe prikkel was "(...) om nu eindelijk met een orgaan op de proppen te komen, dat, beter dan *De Nieuwe Tijd*, te theoretisch en te duur, sedert 10 jaar had vermocht, in staat was bij de arbeiders die belangstelling in de theorie te wekken, waaraan het ook blijktens het Haarlemsche Congres zoo zeer men gelde" (9).

Gorter formuleerde de doelstelling van *De Tribune* in *Sociaal*

demokratie en revisionisme als volgt: "1. de wezenlijke betekenis der schijnmanoeuvres der burgerlijke democratie op het gebied van het kiesrecht en der sociale hervormingen te ontmaskeren, en 2. aan de arbeiders inzicht in de betekenis der internationale verhoudingen en van den buitenlandschen klassenstrijd te brengen"(10).

De partij juichte, zoals te verwachten viel, bij de oprichting van het blad, niet over de gehele linie. Toen de Tribunisten op een openbare vergadering in Rotterdam met hun blad, waarin scherpe kritiek op Troesltra, kolporteerden, reageerde het federatiebestuur met een kolportageverbod. De Tribunisten vond dat "het gedonder" nu voor eens en altijd afgelopen moest zijn. Beiden aanvaardden de uiterste konsekwentie: *De Tribune* werd verboden en de Tribunisten werden geroyeerd. (11).

Henriette Roland Holst, nog duidelijk partij in die steeds scherpere tegenstelling, schrijft over die jaren: "Het ging niet langer over enkele op zichzelf staande punten, het ging meer en meer om de *geheele* taktiek, die in de volgende jaren vooral in de *kiesrechtbeweging* haar uitdrukking zou vinden. In die jaren gelukte het aan de leiding, de partij op de kongressen van Utrecht en Arnhem moties tegen de door *De Nieuwe Tijd*-groep aangevoerde oppositie te doen aannemen, die op deze een blaam wierpen van dwarsdrijverij en sektarisme en de vrijheid van het woord in de partij aan banden legden. De druk kweekte als gewoonlijk tegendruk: door de oprichting der *Tribune* ging in 1908 de leiding der politieke oppositie over de jongere elementen, die meer dan *De Nieuwe Tijd* menschen praktische politici waren en meer ook dan deze bereid, alle konsekwenties van scherpere strijd tegen de demagogie en het opportunisme van Troelstra te aanvaarden". (12).

Toen Wijnkoop, van Ravesteyn en Ceton de partij verlieten, gingen naast zo'n 500 SDAP-leden, ook Gorter en Wiedijk mee, waarmee de scherpe partijpolitieke scheidslijn dwars door de redakteurengroep van *De Nieuwe Tijd* liep.

We moeten deze hele ontwikkeling, hoewel uniek in haar uitwerking, zien in het licht van de situatie van de sociaal-democratische beweging in Europa. De discussies, die in Frankrijk tussen de ministerialisten en de anti-ministerialisten speelden over het wel of niet regeringsverantwoordelijkheid dragen en in Duitsland tussen Kautsky en Bernstein over orthodoxie en revisionisme werden op de voet gevolgd door de redactie van *De Nieuwe Tijd* en kregen ook ruimte in de kolommen van het blad (13).

Henriette Roland Holst beschreef het "politiek klimaat", in die jaren als volgt: "De strijd in de internationale sociaaldemocratie over de taktiek was begonnen, de discussie Berstein-Kautsky stond in het middelpunt der belangstelling van het sociaal-democratisch intellect en terwijl de invloedrijke politieke leiders der SDAP, met uitzondering van van der Goes, zich allen tot het revisionisme getrokken voelden, koos *De Nieuwe Tijd* redactie naarmate haar redakteuren dieper in het marxisme doordrongen, al beslist partij voor de intransigente richting" (14)

Na 1909 zie je in Nederland niet alleen een scherpe tegenstelling ontstaan tussen SDAPers en SDPers, maar ook de vakbonden - enerzijds het Nationaal Arbeids Secretariaat met anarcho-syndikalistische opvattingen en anderzijds het NVV, de z.g. moderne bond met sociaal-demokratische opvattingen over de opbouw van de organisatie- speelden hierin geen onbelangrijke rol (15).

In de volgende jaren vonden er enkele stakingen plaats, die wel door het NAS en de SDP, maar niet door het NVV en de SDAP werden gesteund (16). De SDP verwijderde zich hierdoor steeds meer van het NVV, de bond, die zij vanaf haar oprichting had gesteund. In 1914 was de toenadering tot het NAS zozeer gegroeid, dat zij met deze bond opging in een samenwerkingsverband voor directe akties, zoals bijvoorbeeld voor de levensmiddelendistributie. Toen in augustus 1914 de eerste wereldoorlog uitbrak, vormden zij samen het anti-oorlogskomitee. Later zouden nog christen socialisten en anti-militaristische groeperingen, zoals het Revolutionair Socialistisch Verbond, geleid door Henriette Roland Holst, tot het komitee toetreden. De SDAP had inmiddels in de Kamer voor de mobilisatie kredieten gestemd, terwijl de SDP zich had uitgesproken voor algehele demobilisatie, "de oorlog aan de oorlog" had verklaard en de houding van de SDAP hekelde (17).

Voor *De Nieuwe Tijd* betekende deze verscherping van de tegenstelling tussen de partijen het einde van de heterogene samenstelling van de redaktie. Het blad had zich, zoals in de redaktie verklaring van 1909 verklaard, buiten de interne kwesties van de partijen gehouden. Maar hoewel er geen gezamenlijke redaktievergaderingen werden gehouden, waren de tegenstellingen in het eerste oorlogsjaar zo hoog over de "godsvredepolitiek" van de SDAP opgelopen, dat de SDAP-redaktieleden, van der Goes, Wibaut en Heyermans zich uit de redaktie terugtrokken. Wiedijk had al eerder ontslag genomen (18).

De periode van 1909 tot 1914, waarin *De Nieuwe Tijd* wat distantie kon nemen van de direkte (partij)politieke zaken was voorbij. De wereldoorlog was uitgebroken, "de imperialistische machten grepen elkaar naar de keel" en de Internationale was ingestort, omdat de sociaal-demokraten zich in het parlement nationalistisch hadden opgesteld, d.w.z. voor de verdediging van hun vaderland hadden gekozen. En de arbeiders, waar de revolutionairen in Duitsland en Nederland van hadden verwacht dat zij massaal dienst zouden weigeren, omdat hun solidariteit met de buitenlandse kameraad groter zou zijn, dan met de binnenlandse klassevijand, stonden klaar voor de verdediging van hun vaderland.

De redaktie van 1916, bestaande uit Henriette Roland Holst, Herman Gorter en Anton Pannekoek, schreef: "De tegenstelling tusschen de nationaal-opportunistische en de internationaal-revolutionaire richting is feller geworden dan ooit te voren. De eerste, die reeds lang de toenadering tot de bourgeoisie zocht, heeft nu door de politiek van den Godsvrede geheel en al

den klassenstrijd opgegeven en wordt daarmee openlijk steeds meer tot een burgerlijke partij, die alleen voor kleine verbeteringen strijdt, maar in de grote hoofdzaken het imperialisme der bezittende klasse ondersteunt" (19).

Hun hoop, dat de revolutionaire situatie in Rusland en de wereldoorlog alsnog de revolutionaire omwenteling nabij zouden brengen, was niet verminderd (20). "In geweldige spontane massabewegingen, waarbij vergeleken alle strijd der arbeidersbeweging tot nu toe slechts kinderspel was, zullen zij de heerschende klasse en haar politiek, het imperialisme moeten aanvallen. Deze strijd tegen het imperialisme, om het imperialisme te overwinnen, kan slechts een einde nemen door de volledige zegepraal van het proletariaat over de bourgeoisie; deze strijd is tegelijk de strijd voor het socialisme, voor de bevrijding der mensheid uit het kapitalisme. In reusachtige maatschappelijke beroeringen, uitingen van den felsten klassenstrijd, zal, uit nietig begin, de macht van het proletariaat omhoog groeien en de kiem voor de nieuwe maatschappijorde gelegd worden" (21) Het lijkt erop dat de "grote" woorden de "kleine" werkelijkheid moesten overschreeuwen.

De eerste wereldoorlog betekende voor de SDAP en het NVV dat zij voor het eerst in allerlei regeringsinstaties, b.v. de voedseldistributie en de werkeloosheidsuitkering, verantwoordelijkheid kregen toebedeeld. Het NAS en de SDP bleven aan de kant staan, bleven hierdoor onafhankelijk en zorgden zo voor terechte kritiek op onderdelen van het regeringsbeleid. Minder verheffend echter, was vaak hun kritiek op de SDAP en het NVV.

1918 betekende het einde van de Wereldoorlog en bracht tevens de revolutie-oproep van Troelstra. Zijn initiatief werd noch door het NVV, noch door het partijbestuur van de SDAP en noch door de SDP ondersteund. (22). De revolutie ging niet door. Wel was de bourgeoisie dermate geschrokken, dat het algemeen kiesrecht voor vrouwen, de achturen dag en verschillende sociale voorzieningen de kamer, na jaren te zijn getraineed, nu rustig passeerden (23).

De SDP kreeg het in de loop der jaren steeds drukker met interne partijmoeilijkheden. Er was in de oorlogsjaren door Gorter, Pannekoek en van Ravesteyn heel wat over de imperialistische wereldoorlog in *De Tribune* en *De Nieuwe Tijd* geschreven. En steeds duidelijker werd dat Gorter en Pannekoek alle imperialistische machten even "slecht" vonden en daarmee dus geen enkele imperiakistische macht de overwinning toewensten. Van Ravesteyn daarentegen kon zijn sympathie voor de Entente-Naties, vooral Frankrijk niet onderdrukken, wat de nodige spanningen in de partij -beide hadden een flinke fractie van de partij achter zich- veroorzaakte. Beide standpunten werden in *De Nieuwe Tijd* verdedigd, maar het niveau van discussieren was zo gedaald, dat Roland Holst zich genoodzaakt zag Gorter tegen de scheldpartijen van de medestanders van van Ravesteyn te verdedigen. Vanaf 1917 was de aandacht in *De Nieuwe Tijd* voornamelijk gericht op de socialistische experimenten op allerlei gebied in

Rusland. Voor het handelen van de SDP werd de Communistische Internationale steeds belangrijker. De Communistische Internationale zou de partij steeds meer gaan sturen en haar standpunten bepalen.

Over de relatie theorie-praktijk in *De Nieuwe Tijd*

Als laatste wil ik nog een aantal opvattingen van enkele "*Nieuwe Tijd*-redacteuren" geven over de relatie theorie-praktijk. Het is echter bepaald geen systematisch overzicht, eerder is hier samen gebracht wat in het onderzoek zo her en der is opgepikt. Toch lijkt mij het onderstaande duidelijk genoeg, en voor een beeld van de sociologie in *De Nieuwe Tijd* haast onmisbaar. Immers we hebben in *De Nieuwe Tijd* met marxistische wetenschappers te maken; dit impliceert dat zij voor hun theoretische werk een legitimatie in de praktijk zochten, of misschien beter geformuleerd, de relatie theorie-praktijk als probleem voor hen bestond.

Dat de wetenschap om de wetenschap een onaanvaardbaar uitgangspunt voor marxisten in hun wetenschapsbeoefening is, is een onomstotelijk gegeven. Marx schreef dat de filosofen de wereld slechts verschillend hadden geïnterpreteerd en dat het er nu juist omging haar te veranderen. Hoewel hiermee enigszins duidelijk is wat men niet wil, moeten we voor een positievere omschrijving van het doel van de wetenschap dichter bij huis blijven. Pannekoek formuleerde het zo: "Wetenschap is er niet om haarzelfs wil, ook niet ter bevrediging van een vaag verlangen naar kennis in 't algemeen, op zichzelf; zij is er om gebruikt te worden, en de wetenschap der maatschappij dient, om gebruikt te worden als wapen in den klassenstrijd; zij dient om aan het proletariaat den kortsten weg, en telkens de beste methode te leeren kennen, hoe het zich het snelst van een overbodige uitbuitenklasse kan ontdoen" (1).

Daarnaast had de theorie voor hem een ideologie kritische functie. De "praatjes" van de "christelijken" en de "burgerlijke liberalen" moesten niet alleen worden doorgeprikt maar ook moest aan de arbeiders duidelijk worden gemaakt hoe het werkelijk lag. De eigen ervaring schoot voor een adequaat begrip van de werkelijkheid tekort. De theorie, als algemene samenvatting van wat de praktijk in vele landen en tijden had geleerd, bleef voor de praktijk onontbeerlijk. De theorie was doelmatig, gaf de kortste weg naar het socialisme aan, en deed uitspraken over de strategie van de klassenstrijd. Toch was de wetenschap geen receptenboek; onder specifieke omstandigheden moest ook in specifieke termen gedacht worden, stelde Pannekoek.

Het is de rol van de "heeren" om de theorie door te geven. "Zijn op die wijze de intellectuelen van nut in de arbeidersbeweging als overbrengers van de theorie, omgekeerd is de theorie nog veel meer nodig voor de intellectuelen" (2). Immers, de arbeiders ondervinden de kapilistische werkelijkheid aan den lijve, maar de intellectuelen moeten die werkelijkheid via de marxistische theorie leren kennen.

Pannekoek formuleerde deze taken en functies van de intellectueel en zijn werk in een bijdrage aan de discussie, die ontstaan was tussen Henriëtte Roland Holst en Troelstra over de relatie tussen de theorie en de beweging (3). Roland Holst gaf de theorie een overwegende plaats in de praktijk, de beweging. Troelstra vroeg zich daarentegen af, wat er gebeuren moest als de theorie faalde en de beweging het bij het rechte eind had. Een gevaarlijk, irreële hypothese, oordeelde Roland Holst, die daarop theorie en beginsel identificeerde: "Die veronderstelling van Troelstra, dat de theorie zou kunnen dwalen is slechte een opvatting, die de beweging wil hebben zonder verband met het beginsel, een opvatting die alle kanten en gevaren van het beginsel-loze begroet als vrijheid" (4).

De Wolff schreef in 1951 in zijn terugblik op driekwart eeuw socialisme: "Wie jaren later deze polemiek leest, zal verstandig staan over de eenzijdigheid van de beide polemiserenden. Beiden overdrijven grenzeloos of om het wetenschappelijk uit te drukken, ze zijn beiden zo ondialectisch. Zij rukken theorie en beweging uiteen, waarbij mevrouw Roland Holst de theorie feitelijk absoluut stelt, terwijl Troelstra, door de praktijk, zoals hij hem zag, daartoe aangezet, de theorie, zo niet buiten de deuren der "beweging" zet, dan toch als Assepoester naar een hoekje ergens in het huis verwijst" (5).

Ook van der Goes reageerde op de brochure van Troelstra. Hij was van mening dat Troelstra de theorie te eng opvatte en vond dat de theorie "wel degelijk leert" (6). Op Troelstra hadden de argumenten van Pannekoek en van der Goes geen invloed meer; voor hem bleef staan "dat het historisch materialisme slechts een wetenschappelijke methode was, en geen levensbeschouwing," zoals hij later in zijn memoires zou schrijven (6a).

Van Kol was eigenlijk de eerste SDAPer, die dit onderwerp in 1898 in *De Nieuwe Tijd* aanroerde (7). Hij deed een oproep de theorie verder de ontwikkelen en te blijven toetsen aan de werkelijkheid. Maar tevens probeerde hij een synthese te formuleren tussen het wetenschappelijk inzicht en het socialistisch ideaal. "Elke theorie, en dus ook de materialistische geschiedenis-theorie moet op feiten berusten, en een methodisch onderzoek der feiten is niet mogelijk zonder het streven naar een vast theoretisch standpunt, zonder het streven naar een ideaal. En dat ideaal is de volmaking der menscheid, het louteren onzer hartstochten, het afwerpen van ons egoïsme, het streven naar onvervalschte humaniteit, onze hoogste, ja eenige deugd. Eerst daarop zal het socialisme zijn wat het worden moet, geen vechten om een beter brok, geen strijd om persoonlijk genot, doch een streven naar het betere en hoogere; en de sociale kwestie zal worden wat zij 'voor alles moet zijn -een redelijk vraagstuk' (Emile van der Velde)" (7a). Samenvattend stelde van Kol dat we moeten strijden niet in naam van het materialisme, maar in naam van een goed begrepen idealisme.

Van der Goes reageerde en greep van Kol's artikel aan om er zo

nogmaals op te wijzen -denk aan het voorwoord bij de eerste jaargang- dat het belangrijk is voor een SDAP-lid een adequaat inzicht in de werkelijkheid te hebben (8). De propaganda moet ook theoretisch duidelijk en precies zijn, want met het groeien van de partij kwamen er leden bij die hier een minder omvattend beeld van hadden. "Wat wij bedoelen zijn geen aangewaaide of voor de omstandigheden pasklaar gemaakte leerstukken -het zijn, naar onze mening, de verkregen resultaten van de ervaring onzer klasse, welke nu haar gedrag bepalen. Het zullen altijd overtuigingen zijn, die het gedrag bepalen. De leerstukken kunnen -willen we aannemen- veranderen van inhoud, maar zonder leerstukken zal geen strijdende klasse, zal zelfs geen enkel verstandig mensch in het gewone leven, iets gewichtige kunnen bereiken-" (9).

Maar, stelde van der Goes, deze uitgangspunten zijn niet alleen noodzakelijk, ze zijn ook juist. Met deze uitspraak richt hij zich niet alleen tegen van Kol, maar ook tegen de schrijver van de Sociale Kroniek in *De Telegraaf*, die van Kol's artikel aangreep om te stellen dat de toekomstbeloften van de marxistische ekonomie evenals van de liberale ekonomische wetenschap, achterhaald waren.

Van der Goes: "Wij laten ons de in zekere wetenschappelijke formules neergelegde overtuiging niet ontnemen, maar geenszins uit een overdreven zwak voor deze formules als zoodanig. Zijn onder de formules onvolledige of onjuiste, worden zijn verkeerd gebruikt, dan heeft de kritiek welke vrijheid ons lief is, te zorgen voor herstel. Had van Kol iets anders bedoeld dan dit, zoo zou waarschijnlijk niemand iets te zeggen hebben gehad. Maar reeds in zijn algemeenen titel ligt opgesloten dat hij den burgerlijken twijfel niet kan onderdrukken" (10).

Naast deze algemene opmerkingen, ging van der Goes specifiek in op de opmerkingen van van Kol over bepaalde marxistische inzichten, die later niet juist bleken te zijn. Van der Goes noemde daarentegen de werken van Kautsky, Bernstein en Lafargue, die juist bewezen dat de marxistische opvattingen over het algemeen adequaat zijn gebleken.

Sam de Wolff schreef later over zijn "stijgende verbazing" bij lezing van wat hij toen "van Kol's spiegelgevecht tegen het marxisme" noemt. "Ik begreep niet -nu versta ik dat beter-, waarom een socialistisch strijder als van Kol, die ik toen nog voor een groot theoreticus hield, meende er op opmerkzaam te moeten maken, dat ook de socialistische theorieën voortdurend op hun waarheidsgehalte moesten worden getoetst. Dat was toch overbodig!" (11).

Maar de Wolff's verbazing ten spijt, had van Kol een gevoelig punt -de relatie tussen de theorie en de praktijk- aangesneden, waarover in de partij moeilijkheden zouden ontstaan "(...) nog vóór in de SDAP, zelve verschilpunten waren ontstaan, had Rienzi van Kol in zijn artikel 'Geen Dogma's' het leidmotief aangegeven, dat in de volgende tien jaren onophoudelijk in alle moge-

lijke toonsoorten, bewerkingen en omkeringen terug zou keeren: het "vervloekingsmotief" tegen de dogmatisch Gooiers", schreef Roland Holst in een terugblik (12).

NOTEN

Inleiding

1. Dit artikel maakt deel uit van de afsluiting van een *leer*onderzoek naar de Geschiedenis van de Nederlandse Sociologie. In deze tweedejaars onderzoeksgroep, onder begeleiding van Bart van Heerikhuizen, heb ik me beziggehouden met de sociologie in *De Nieuwe Tijd*, waarop dit artikel de inleiding vormt. Dat ik zo uitgebreid inga op de kontekst van het blad is noodzakelijk, gezien de belangrijke rol die de marxistische redactie -uitgaande van de wenselijkheid van de eenheid theorie-praktijk- ook op politiek terrein heeft gespeeld. *De Nieuwe Tijd* vormde vanaf 1900 het kristallisatiepunt van waaruit de kritiek op -wat werd genoemd- de reformistische politiek van de partijleiding, werd geformuleerd. Geen wonder dat de redactie scherp tegenover de rechtervleugel van de SDAP -gepersonificeerd in mensen als Schaper en Vliegen- en later -door de kumulatie van tegenstellingen- tegenover Troelstra, kwam te staan. Ook de tegenstellingen, die ruim tien jaar later, binnen de Communistische Internationale speelden, vonden hun weerslag in het blad en leidden uiteindelijk tot de opheffing. Een ander studentlid (Iem Roos) van de onderzoeksgroep, met wie ik de jaargangen van *De Nieuwe Tijd* heb doorgewerkt, kon helaas niet aan dit artikel meewerken.
2. Een uitzondering hierop vormen Frits de Jong, 1954, en Sam de Wolff, 1951 en 1954, die wel inhoudelijk op het blad zijn ingegaan.

Het karakter van het blad en de redactie

1. Een interessant punt: het kongres brengt een organisatorische scheiding aan tussen wetenschap en propaganda. De Jong, p. 52-53, wijst erop dat hierin al de tegenstelling zit opgesloten, die later in de partij zal groeien tussen pragmatici en theoretici.
2. dNT., 1e jaargang, p. 4
3. Ibidem, p. 3.
4. Troelstra, deel II, p. 73: "Van der Goes en Polak betekenden in die tijd nog niet genoeg op journalistiek gebied om het blad te kunnen red- den, dat dan ook in 1894 te gronde is gegaan". Troelstra verzwijgt hier waarschijnlijk dat de concurrentie van *Recht voor Allen* aan de opheffing van het blad ook niet vreemd zal zijn geweest. Zie Saks, dNT, 9e jaargang, p. 602.
5. De Jong, p. 74: "In 1910, dat is zeker, werden de tekorten omgeslagen over Wibaut, Henriette Roland Holst, Gorter en Wiedijk. Mogelijk heeft van der Goes in de periode daarvoor de tekorten bijgepast".
- 5a. De Jong, p. 53.
6. Van Ravestejn, p. 66.
7. De Wolff, 1951, p. 106.
8. Van der Goes, dnt, 1e jaargang, p. 4.
9. ibidem, p. 4
10. Borrie, p. 18. Ook de vrouw van Wibaut en de man van Roland Holst werden tegelijkertijd lid, maar zij zijn nooit zo in de partij op de voorgrond getreden.

11. De Jong, p. 56.
- 11a. Voor alle duidelijkheid: met het schetsen van deze tegenstelling wil ik niet beweren dat hiermee de ontwikkeling van de Sociale Democratie enerzijds en het communisme anderzijds in Nederland ook maar enigszins is verklaard. Het gaat mij hier slechts om het karakter van *De Nieuwe tijd*. Ik sluit hiermee direkt aan bij opvattingen van de Jong. Twee politiekologie studenten, Ernest Hueting en Rob Ney, die in het kader van hun doktoraal skriptie, onder begeleiding van De Jong, de splitsing van 1909 in kaart brengen, en die ik hierbij dank voor hun kritisch kommentaar, geloven dat deze tegenstelling tussen pragmatici en theoretici niet zo scherp lag, ook door de partijfrakties heen liep. Met belangstelling wacht ik daarom hun publikatie af.
12. Geciteerd bij Borrie, p. 62. De volledige lijst "stakers" is: Gorter, Pannekoek, Roland Holst, Wibaut, Loopuit, Mendels en Tak. Borrie schrijft op p. 62 dat eigenlijk op dat moment -de staking- pas sprake is van een hechte eenheid; m.a.w. van een groep kan worden gesproken.
13. Volgens de Wolff was de kritiek zoals geuit door de redakteuren van *De Tribune* onredelijk. Zij verweten Troelstra nl. dat hij geen "internationale theorie" over de crisis had, maar volgens de Wolff, had niemand in die tijd zo'n theorie totdat Wiedijk zijn artikelenserie over de crisis in *De Nieuwe Tijd* van 1910 begon. De Wolff, 1951, p. 170.
14. dNT, 25ste jaargang, p.4-5.
15. dNT, 20e jaargang, p.1.
16. dNT, 20e jaargang, p. 12-13.
17. Achter de hardnekkigheid van het partijbestuur van de CP om niet in een onafhankelijk tijdschrift toe te stemmen, stak het besluit van het 2de Komintern Kongres, waarin samenwerking met burgerlijken of niet-partijleden verboden werd verklaard. Uit De Jong, p. 178-179. Roland Holst, Gorter en Pannekoek waren geen lid van de CPH.

De plaats van het blad binnen het Europese socialisme

1. Als de SDB in 1893 besluit onder geen beding meer mee te doen aan de verkiezingen, wil van der Goes een nieuwe partij oprichtten. Troelstra wilde alleen kievereningen organiseren. Een polemieek tussen beide mannen van enkele maanden was hier de weerslag van. Troelstra, deel II, p.116.
2. De Wolff, 1951, p. 84-85. De Wolff noemt dit standpunt van de anarchisten niet alleen een principieel uitgangspunt, maar ook een verwerking van de ervaringen van Domela Nieuwenhuis in de Tweede Kamer. D.N. schrijft later nl in *Van Christen tot Anarchist*, p. 55: "Die tijd van mijn kamerlidmaatschap was voor mij een hoogst onaangename, want men krijgt een onbevredigend gevoel in dat milieu. Ik was voortdurend in strijd met mijzelfde en deze innerlijke strijd is ontegenzeggelijk veel afmattender, veel drukkender dan de felste tegen mijn vijanden".
3. W. de Graaf, dNT, 1e jaargang, p. 327. "De rede van Treub". De Graaf laat a.d.h. van een tekstvergelijking zien dat delen uit *Kapitaal en Arbeid* van Domela Nieuwenhuis soms een woordelijke vertaling zijn van het Duitse boek *Grundlage der National-Oekonomie*, 1875 van C.A. Schramm.
- 3a. Gustafsson, p. 150 e.v.
4. Borrie, p. 18.
5. Harmsen, p. 45. Denk hierbij aan de rol die Wibaut heeft gespeeld in de gemeentepolitiek.
6. H. Polak, dNT, 1e jaargang, p. 287 e.v.

7. Zie voor een bespreking van deze discussies ook *Materialistische Literatuurtheorie*, p. 22 e.v.
8. J. Saks, dNT, 9e jaargang, p. 601.
- 8a. Een belangrijk verschil tussen de beide programma's was dat het programma van Gotha de totstandkoming van het socialisme als een wens uitsprak, terwijl het Erfurterprogramma dit als historische noodzakelijkheid afleidde. Dit laatste standpunt wordt "wetenschappelijk" genoemd, i.t.t. het "utopische" standpunt dat uit het programma van Gotha spreekt. Uit Kahle, p. 16.
9. De volgende publikaties verschijnen in *De Nieuwe Tijd*: een bewerking van *Het Kapitaal* (samen met Bernstein), *het Ontstaan van het Christendom*, en een samenvatting door van der Goes van Kautsky's *Die historische Leistung von Karl Marx*.
10. De Wolff, 1954, p. 141.142.
11. Het boek droeg de naam *Philosophie van Dietzgen en hare betekenis voor het proletariaat*.
12. A. Pannekoek, dNT, 6e jaargang, *De Filosofie van Kant en het marxisme*, p. 620.
13. Harmsen, p. 45.
14. Ibidem, p. 45-46.
- 14a. Geciteerd bij Böhl, p. 98: "nachdem ich gesehen habe wie sehr ein solcher Strike die bürgerliche Gesellschaft erschüttern und dem Proletariat das Gefühl der Macht eintlösen kann, sehe ich, viel mehr als früher, in diesem Mittel für die Zukunft etwas sehr grosses. Nicht eine Panacée, und auch nicht etwas wofür extra und allein Propaganda gemacht werden soll, sondern ein sehr kräftiges Mittel".
15. Böhl, p. 93.
16. H. Roland Holst, p. 10.
17. Lenin schreef zijn opvattingen in de brochure *Linkse stroming, een kinderziekte van het kommunisme*. Gorter antwoordt hem in *Een open brief aan Kamerad Lenin*. De opvattingen van Gorter en Pannekoek e.a. over de rol van de massa's hebben in de marxistische literatuur een specifieke naam gekregen. Zo spreekt Bock in T.E.U. over de spontaneïteitstheorie. De naam van Rosa Luxembourgen is in Duitsland met dit theoretisch concept verbonden.

De tegenstellingen binnen de SDAP en de politieke situatie

1. Zo wijdt Pannekoek in het kader van die discussie een artikel aan de waarde van de statistiek waar, de door Troelstra gekonstateerde concentratie wel of niet uit zou blijken.
2. In 1907 speelt in *De Nieuwe Tijd* een zelfde discussie over de brochure van Rosa Luxembourgen over de massastaking. Vakhondsmann Spiekman schrijft dan de historische woorden: "Wat ik heb willen aantonen, is dat Rosa Luxembourgen's nieuwe gezichtspunten en voorstellen, raadgevingen en lessen geheel afwijken van de internationale tactiek, geheel in't onzekere voert, geheel een spekulaties taktiek is".
3. De Wolff verkondigt de plausibele mening dat Troelstra, die vooral door Gorter bij de revisionisten was ingedeeld, geen revisionist was, "maar in werkelijkheid de voortzetter en verdediger van de historisch geworden tactiek van de SDAP" was, De Wolff, 1954, p. 151.
4. Roland Holst, dNT, 25ste jaargang, p. 2-3.
5. Hoewel Tak eerder het hoofdredacteurschap had opgezegd, ging hij met

- tegenzin op het voorstel van de partijbestuur in, om deze functie opnieuw op zich te nemen. Tak wilde hiermee proberen de eenheid in de partij te handhaven.
6. Dat partijbestuur bestond uit Tak, Gorter, Mendels, Wijnkoop, Spiekman en Helsdingen. Het partijbestuur werd marxistisch genoemd, omdat de meerderheid links stond van de SDAP. Gorter, Loopuit, Mendels en Wijnkoop zullen later lid van de SDP worden.
 7. De Wolff, 1954, p. 155.: "Als Vliegen in zijn *Geschiedenis der SDAP* hierover te spreken komt, dan schrijft hij, met nauwelijks verholten vreugde: 'dat zonder dit alles het Marxisme der *Nieuwe Tijd*-groep niet zo gemakkelijk te overwinnen zou zijn geweest'".
 8. Harmsen, p. 52.
 9. Van Ravesteyn, p. 66,
 10. Geciteerd bij Böhl, p. 30.
 11. Het compromis, dat door de Tribunisten niet geaccepteerd werd, *Het Weekblad* als officieel partijorgaan bij *Het Volk*, werd door de meerderheid van de marxisten geaccepteerd. Ondanks de weigering van de Tribunisten werd het voorstel uitgevoerd.
 12. Roland Holst, DNT, 25ste jaargang p. 4.
 13. B.v. de discussie tussen Vliegen en van der Goes over het wel of niet gunstig zijn van de socialistische regeringsverantwoordelijkheid in Frankrijk voor de arbeidersklasse en de consequenties voor de nederlandse socialisten. "Over internationale methode", dNT, 10e jaargang.
 14. Roland Holst, dNT, 25ste jaargang, p.2-3.
 15. Het NVV is in 1906 duidelijk opgericht tegen het NAS, vooral tegen de anarchistische organisatievorm.
 16. Voor Roland Holst en Sneevliet betekende deze houding van de SDAP het einde van hun lidmaatschap, zij traden uit de partij.
 17. Van Ravesteyn schrijft in *De Wording van het Communisme in Nederland* dat de SDP uit opportunisme in het begin van de oorlog een pacifistisch standpunt innam; dit opende immers de mogelijkheid tot samenwerking met Christen Socialisten en het RSV die zich beide tegen ieder geweld keerden.
 18. Wiedijk had de SDP verlaten, omdat hij de samenwerking met anarchisten en anti-militaristen als opportunisme beschouwde en zijn artikel waarin de juistheid van deze tactiek in twijfel werd getrokken niet in *De Tribune* werd geplaatst. Hierna trok hij zich voor enige jaren geheel uit de politiek terug.
 19. dNT, 20ste jaargang, p.1
 20. Deze hoop op het overslaan van de revolutionaire situatie dateert al van 1905. Ze dachten dat na Duitsland Nederland dan snel zou volgen. Deze hoop moet zeker genoemd worden als een belangrijke faktor, die hun handelen in die jaren bepaalde. De Wolff, 1951, p. 146.
 21. dNT, 20ste jaargang p.2-3.
 22. De Wolff, 1954, p. 156-58. De Wolff wijst erop dat Troelstra door in 1906 steun te zoeken bij Vliegen en Schaper, tevens door hen overwonnen werd. Ze steunden hem immers niet bij zijn revolutieoproep. Van der Goes deed dat wel.
 23. A. Romein-Verschoor schrijft over die jaren: "Het vlaggen na Troelstra's 'revolutie' -zeer velen moeten zich voor die gelegenheid hun eerste vlag aangeschaft hebben!- markeerde een duidelijk omslag. Het nationalisme en het orangisme waren niet meer in de eerste plaats een zaak van de christelijke kleinburgers, maar van alles, wat in de ruimste zin des woords voor het behoud was", p. 152.

Over de relatie theorie-praktijk in *De Nieuwe Tijd*

1. dNT, 10e jaargang, 'Marx-studieën' p. 5. Aardig is dat we eenzelfde omschrijving bij G. Luckács terugvinden, T.E.U., 17, p. 560. In het zelfde nummers van T.E.U. p. XXVLLL wordt vermeld dat Luckács de werken van Pannekoek bestudeerde.
2. dNT, 11e jaargang, "Theorie en beginsel in de arbeidersbeweging" p.605.
3. H. Roland Holst, dNT, 7e jaargang, "Beginsel en Practijk". J. Troelstra, "Theorie en Beweging", een brochure.
4. Geciteerd bij de Wolff, 1951, p. 126-127.
5. De Wolff, 1951, p. 126.
6. F. van der Goes, dNT, 7e jaargang, "Theoretisch Opportunisme". Ook Gorter en Troelstra voerden een dergelijke discussie over de vraag of politiek een kunst dan wel een wetenschap is.
- 6a. Troelstra, deel 11, p. 237.
7. H. van Kol, dNT, 3de jaargang, "Geen Dogma's".
- 7a. H. van Kol, dNT, 3de jaargang, "Geen Dogma's" p. 116.
8. F. van der Goes, dNT, 3de jaargang, "Dogma en overtuiging"
9. ibidem, p. 450.
10. Van der Goes, dNT, 3de jaargang, p. 455.
11. De Wolff, 1954, p. 127.
12. H. Roland Holst, dNT 25ste jaargang, p. 2.

Bibliografie

- H.F. Bock, "De Hollandse marxistische school en de duitse sociaaldemocratie 1900-1918", *Te Elfder Ure*, nr 7 en 8, 1971.
- H. de Liagre Böhl, *Herman Gorter*, SUN, Nijmegen 1973.
- W.G. Borrie, *F.M. Wibaut, mens en magistraat*, Van Gorcum, Assen 1968.
- C. Brendel, *Anton Pannekoek, theoreticus van het Socialisme*, SUN, Nijmegen 1970.
- G.J. Edelenbosch, I. Roos, J. Westerbeek van Eerten, "De houding van de SDAP rond de eerste wereldoorlog (1913-1919)", een referaat voor de werkgroep sociaal-ekonomische geschiedenis van C.J. van Oenen, U.v.A., Amsterdam 1975.
- B. Gustafsson, *Marxismus und Revisionismus*, deel I, EVA, Frankfurt, 1972.
- G. Harmsen, *Historisch overzicht van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland*, deel 1, SUN, Nijmegen z.j.
- H. Roland Holst, *Kapitaal en Arbeid in Nederland*, deel 1 en 2, SUN, Nijmegen 1973. Oorspronkelijk verschenen in 1902 en 1932.
- H. Roland Holst - van der Schalk, *Rosa Luxembourgh, haar leven en werken*, Brussel, Rotterdam 1935. Hieruit is in dit artikel geciteerd.
- F. de Jong, *J. Saks, Literator en marxist*, De Arbeiderspers, Amsterdam 1954.
- A.A. de Jonge, *Het Communisme in Nederland*, De geschiedenis van een politieke partij, Kruseman, Den Haag, 1972.
- E. Kahle, M. van Leeuwen, *De ontwikkeling van de Nederlandse arbeidersbeweging van 1870 tot 1909*, referaat kollege marxistische sociologie, Groningen 1973.
- F. Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot anarchist en ander werk*, Bruna, Utrecht 1971, Oorspronkelijk verschenen in 1910.
- W. van Ravesteyn, *De Wording van het communisme in Nederland, 1907-1929*, Kampen, Amsterdam 1948.
- A. Romein-Verschoor, *Omzien in verwondering*, deel 1 en 2, de Arbeiderspers, Amsterdam 1970, 1971.

Schrijverkollektief, *Materialistische Literatuurtheorie 1*, SUN, Nijmegen 1973.
Te Elfder Ure, nr. 17, 1975.

P.K. Troelstra, *Gedenkschriften*, deel 11 "Groei", Querido, Amsterdam 1928.

W.H. Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding*, van Looy, Amsterdam 1905.

S. de Wolff, *Voor het land van belofte*, een terugblik op mijn leven,
Ruys, Bussum, 1954.

De Nieuwe Tijd, Jaargang 1 tot en met 26, respectievelijk door H.J. Poutsma
en J.A. Fortuyn te Amsterdam uitgegeven, in de jaren 1896 tot
en met 1921.

Het Sociaal Weekblad, Jaargang 1900, 30 juni.

Het archief van de thema- en leeronderzoeksgroep "Geschiedenis van de
nederlandse sociologie". A. Scherpenisse, *W.A. Bongers en zijn belang voor
de nederlandse sociologie*, Doctoraalscriptie, Amsterdam 1975.